

КОСТЬ ШТЕППА – СПІВРОБІТНИК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Присвячено науковим взаєминам відомих українських дослідників Михайла Грушевського і Костя Штеппи у 1920-х рр.

The article is devoted to the scientific relations of Michail Grushevskiy and Kostya Shteppe the famous Ukrainian researchers in 1920th.

Відомий український історик Кость Штеппа (1896–1958) – автор численних праць з історії античної культури. Він довгі роки співпрацював зі славетним ученим Михайлом Грушевським і його науково-дослідними установами. Ця співпраця почалася ще у далеких 1920-х рр., коли Михайло Сергійович, прагнучи об'єднати багатьох українських учених, створив у ВУАН Історичну секцію, до якої входив Кость Штеппа.

Заприятитися і співпрацювати з найбільшим вітчизняним історіографом, без сумніву, було потаємною мрією багатьох істориків України. Фаворизований більшовицькою владою, М. Грушевський тоді втілював гордість і цвіт національного суспільствознавства. Годі й говорити, що це був європейський рівень і зав'язування творчих контактів з усім світом, тому цілком логічно, що до Історичної секції ВУАН, яка працювала під патронатом Михайла Сергійовича, горнулися чи не кращі сили дослідників. Само собою зрозуміло, цей постулат не заперечує заслуг решти істориків, що дотримувалися іншої методології і методики наукового дослідження. Проектуючи ці рефлексії на постать К. Штеппи, зазначимо, що, очевидно зв'язок з науково-дослідними установами М. Грушевського був ним встановлений десь у 1926 р. із часів захисту докторської дисертації, бо з листів Костя Тодосьовича до Михайла Сергійовича за 1927 р. читаємо про їх співпрацю як про цілком звичайну річ. Без сумніву, для Штеппи робота з великим Грушевським мала неабияке значення. Не буде перебільшенням зазначити, що на Науково-дослідній кафедрі історії України у Кабінеті примітивної культури, який очолювала дочка М. Грушевського Катерина, і де працював К. Штеппа, розцвів його багатогранний талант. Він також активно співпрацював з Культурно-історичною комісією та Комісією історичної пісенності, які, як водиться, фундувала К. Грушевська [7, с. 14]. Ці три академічних осередки творили "Асоціацію культурно-історичного дослідження", що в загальних рисах заміняла Український соціологічний інститут, заснований за участю М. Грушевського у Відні в 1919 р. Уже хрестоматійним стало твердження, що Михайло Сергійович покладав на цей заклад велику надію, бо йшлося про перенесення на український ґрунт найновіших досягнень світової науки. Реалізація цих кардинальних планів вимагала неабияких знань і науковців широкого світогляду із досконалим володінням європейськими мовами. Усім цим критеріям, що й казати, Штеппа відповідав бездоганно. Сьогоднішні розробки, документи і матеріали дають можливість виокремити магістральні напрями невиспущої діяльності ніжинського професора в Історичних установах М. Грушевського. Вражає, насамперед, проблемно-тематичний спектр дослідницьких інтересів цього подвижника, пов'язаний з питаннями вітчизняної демонології в контексті теми "Сатанаїл в українській легенді", а також богомільські мотиви в слов'янській народній творчості. Вивчав він аспекти синкретизму [5, с. 1–3]. На ці ж проблеми Кость Тодосьович висловив і низку змістовних доповідей, такі, як "Переслідування відьом у старій Україні" [1, с. 18], "Богомаз-Тан і його книжка "Християнство в світлі етнографії", "До українських легенд про створення людини" та ін. Зробив він і докладний розбір праць західноєвропейських авторів

Іванова, Є. Арімана і К. Беца. І суть не в кількості зробленого, а в тому, що він прагнув пов'язати необхідність розвитку української культури з процесами національного самоусвідомлення українського народу. Мабуть чимало в цьому плані дали йому поїздки до Ленінграда, Москви, Харкова, які фахівець здійснив наприкінці 1928 р. Як повідомляв він К. Грушевській, йому там вдалося зібрати чимало цікавого матеріалу з проблематики Відділу примітивної культури. Саме 1928 і 1929 рр. були визначальними в біографії дослідника як соратника М. Грушевського. Це ілюструє хоча б його дієва участь у часописі "Первісне громадянство", який виходив за редакцією К. Грушевської. Так, із року в рік на його шпальтах з'являлися статті обдарованого гуманітарія, які і сьогодні живлять невичерпний інтерес читачів. Увагу громадськості привертала Штеппині студії з античного релігійного синкретизму і сюжети вивчення вітчизняних злих духів. Його ж перу належить і низка оглядів на книжки Ю. Яворського, В. Холлїдея, К. Беца та ін. З нагоди урочистого ювілею 60-річчя корифея української історіографії, славетного акад. М. Грушевського К. Штеппа у збірнику на його честь умістив свою працю "До українських народних переказів про створення першої людини" [3]. Торкаючись сюжетів ушанування видатних науковців, ледве чи можна замовчати і рецензію Костя Тодосьовича на збірник, присвячений 30-літтю наукової і літературної діяльності академіка АН СРСР Д. Петрушевського, свого старшого колеги, довгі роки пов'язаного з Україною, яку він оприлюднив у журналі Історичної секції ВУАН "Україна".

Як зазначає сучасний український історик І. Матяш, навколо журналу "Первісне громадянство" Катерині Грушевській вдалося об'єднати як відомих учених так й "енергійний молодняк". Окрім Костя Штеппи у журналі публікувалися дослідження, статті, розвідки українських, російських, білоруських учених: Т. Гавриленка, П. Глядківського, М. Грушевського, К. Грушевської, В. Денисенка, М. Жуковської, Є. Кагарова, К. Квітки, Ф. Колесси, К. Копержинського, В. Кравченко, Б. Луговського, Ф. Савченка, Є. Смоленської, П. Тутківського, Л. Шевченко, О. Шлюбського. Годі й говорити, що все це розширювало наукові обрії, відкривало шляхи для нових творчих планів. Давало можливість заробітку. Адже рецензія у журналі коштувала 7–8 крб., а стаття до 250 крб.

Усього за час існування (1926–1929) "Первісного громадянства" вийшло вісім чисел часопису: 1926 – вип. 1–2 і 3; 1927 – 1–3; 1928 – вип. 1 і 2–3; 1929 – вип. 1–3. Випуски 1928 р. з'явилися також із запізненням – у 1929 р., ювілейний перший (присвячений десятиліттю ВУАН) вийшов вчасно, а останній – третій – видрукували 1930 р.

Кость Тодосьович планував у кожному номері свою статтю, бо оригінального матеріалу вистачало, але різні обставини заважали цим планам. Ідеологічний наступ на часопис "Первісне громадянство" руйнував задум дослідника, тому він водночас із цим друкував свої праці і в інших тогочасних українських виданнях, зокрема в часописі "Червоний шлях". Як знавець церковної старовини, в одному з номерів цього журналу він у 1930 р. надрукував змістовну розвідку про монастирський побут стародавньої України. Узагалі критична перевірка праць Штеппи 1920-х рр., з якими нам вдалося ознайомитися,

дає підстави вважати їх доброякісними документами. Звичайно, у неї чимало застарілого матеріалу. Адже це цілком зрозуміло, бо із часу їх написання пройшло майже 80 років. Разом з тим. Завдяки введенню в них першоджерел, як зазначає І. Верба, чимала частка студій суспільствознавця і до сьогодні зберігає свою актуальність, бо зроблена була на найвищому рівні тогочасних знань, із ґрунтовною і доскональною проробкою історіографічних питань. Без сумніву, масштаб і талант Штепи розумів і сам Михайло Сергійович, тому й не забарився весною 1928 р. подати його кандидатуру на високе і почесне звання дійсного члена Науково-дослідної кафедри історії України [2, с. 136]. Це тим більше вражало, що Штеппа працював у когорті не менш іменитих учених, які такого рангу не удостоїлися (О. Покровський, М. Ткаченко, М. Петровський, С. Гаєвський). Щоправда, при цьому важко знехтувати і таким моментом. К. Штеппа працював безкоштовно на кафедрі у М. Грушевського, отже, ймовірно, обрання це слід розглядати як своєрідну компенсацію для нього. А втім, окремі теперішні дослідники дотримуються іншої думки. Так, О. Юркова зазначає, що вже 18 травня 1928 р. керуючий осередок, заслухавши біографію професора Ніжинського ІНО, доктора історії європейської культури Костя Штепи, ухвалив просити Укрнауку затвердити його у складі кафедри після К. Копержинського і Ф. Колесси та визначити платню [4, с. 105]. Якби там не було, але Кость Тодосьович активно працював у Михайла Сергійовича. Це засвідчив хоча б перелік його доповідей, які він упродовж одного 1928 р. виголосив на засіданнях Науково-дослідної кафедри історії України. Це, зокрема, "Богомилські книги і легенди" проф. Іванова", "Ветхозаветная библейская сказания въ карпато-русской церковно-учительской обработке XVII в." Ю. Яворского", "До українських легенд про сотворення чоловіка", "О.І. Покровський – його життя й діяльність", "Переслідування відьом в старій Україні", "Уваги з приводу нового видання книги К. Beth'a "Religion Magic", "Християнство в свете этнографии" Богораза-Тана".

Торкаючись близьких взаємин К. Штепи і М. Грушевського хочеться зазначити, що їх зв'язок часто-густо носив персональний відтінок. Без сумніву, саме за проханням Михайла Сергійовича, Кость Тодосьович улаш-

тував у себе в Ніжині колишнього соловецького в'язня, опального знавця давньоруської літератури Д. Абрамовича, якому після звільнення заборонили мешкати в рідному Ленінграді. Небога акад. С. Єфремова Наталя Павлушкова, яка звідала весь жах сталінських репресій, в еміграційній далечині пригадувала, що Штеппа належав до найближчих сподвижників Грушевського. Мабуть, знаючи ці обставини, НКО УСРР включив його після трагічної смерті мистецтвознавця Д. Щербаківського в комісію з неофіційної перевірки цілого Історично-філологічного відділу ВУАН у зв'язку зі скаргами М. Грушевського на акад. С. Єфремова та А. Кримського. Усе ж, зрештою, досить прихильне ставлення метра українських істориків до нижинського професора не завадило деяким кафедрам М. Грушевського, зокрема, його секретарю С. Глушку та іншим стримано і з підозрою ставитися до К. Штепи у зв'язку з його співпрацею з Всеукраїнською асоціацією марксо-ленінських інститутів і реноме, принаймні, у розмовах, як історика партійного напрямку [6, с. 7]. Однак, згодом, зв'язки з Грушевським довелося дещо згорнути. Можливо, останньою його науковою працею в Історичній секції ВУАН стала стаття для проєктованого номера "Первісного громадянства" з приводу оцінки теорії Е. Дюркгейма в аспекті історичного матеріалізму, яку він підготував у 1929 р., бо вже в наступному році почався масивний розгром Історичних установ ВУАН, який дедалі відвертіше набирав обертів.

Отже, співпраця двох відомих дослідників Михайла Грушевського і Костя Штепи збагатила українську історичну науку 1920-х рр.

1. Архівно-кримінальна справа С. Глушка // ЦДАГО України. – Ф. 263, оп. 1, спр. 47004. 2. Верба І.В. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // УІЖ. – 1996. – № 5. 3. Діяльність Історичної секції Всеукраїнської Академії Наук та зв'язаних з нею історичних установ Академії в році 1926. – К., 1928. 4. Науковий архів Інституту історії України НАН України. – Оп. 3, спр. 170, № 21. 5. Центральний державний історичний архів (далі: ЦДА) України в м. Києві. – Ф. 1235, оп. 1, спр. 845. 6. Штепа К. До українських народних переказів про сотворення першої людини // Юв. зб. на пошану акад. Михайла Сергійовича Грушевського, з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – К., 1928. – Т. II. 7. Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924–1930 рр.). – К., 1999.

Надійшла до редколегії 09.02.06

В. Ситник, канд. іст. наук

ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМИН М. МІХНОВСЬКОГО З М. ГРУШЕВСЬКИМ

Розглянуто взаємини М. Міхновського з М. Грушевським під час української національно-визвольної боротьби кінця XIX – початку XX ст.

The mutual relations of M. Mihnovsky with M. Grushevsky are examined during the Ukrainian national liberation struggle in the ending of XIX – the beginning of XX century.

Взаємини двох видатних діячів українського національно-визвольного руху – М. Грушевського та М. Міхновського відображали складну і неоднозначну палітру взаємодії політичних сил, які визначали історичну долю українського народу наприкінці XIX – початку XX ст.

М. Грушевський у своїх "Споминах", написаних невдовзі після смерті М. Міхновського, дає різко негативну оцінку не лише його громадсько-політичній діяльності та ідейним уподобанням, а й особистісним рисам характеру [2; 3]. Державотворчі зусилля М. Міхновського та його соратників після Лютневої революції 1917 р. М. Грушевський називає "крикливою" організаційною роботою "фашистського напрямку", яка лише заважала конструктивній діяльності Української Центральної Ради (УЦР), дуже "непокоїла" "ліве крило Ц. ради". М. Міхновського він характеризує як амбітного неврастєніка "із сильним нахилом до авантюризму, інтриги і дема-

гогії", неперебірливим у засобах, нетактовним, непередбачуваним і брутальним у своїх вчинках.

Таке ставлення до М. Міхновського й очолюваної ним самостійницької течії зумовлювалося кількома причинами: 1) намаганням М. Грушевського, напередодні свого примирення з Радянською владою рішуче відмежуватися від її явних ворогів – самостійників, заявити про свої стабільно ліві політичні орієнтації; 2) бажанням виправдатися перед історією за провал державницької діяльності очолюваної ним УЦР; 3) надмірною амбіційністю, марнославством М. Грушевського, який, за свідченням Є. Чикаленка, намагався піднести себе над рештою українського політикуму, свідомо принижуючи діячів українського національного руху, особливо тих, які були його політичними опонентами [23, с. 152–153].

Знайомство М. Міхновського з М. Грушевським відбулося ще у 1890-х рр. Сам М. Грушевський згадував, що познайомився з М. Міхновським тоді, коли останній

© В. Ситник, 2007